

RİZE KALESİ

Eyüp KUL*

Z

Bir koy ve bu koyun ardında yer alan tepe üzerinde kurulan Rize Kalesi, Fatih Sultan Mehmed'in 1461'de Trabzon'u fethiyle Osmanlı Devleti sınırlarına dâhil olmuştur. Fethin akabinde bölgede yapılan tahriri müteakip kale içine nüfus iskân ettirilmiş, askerî olarak da kale güçlendirmişti. Bununla birlikte Trabzon ve Gönye sancakları arasında daha az ehemmiyetli bir konumda yer alan Rize Kalesi, zellikle Gürcistan tarafından gelen ve Karadeniz boyunda eşkıyalık faaliyetleri yürüten Abaza ve Gürcü saldırıları sonrasında ehemmiyetli bir konuma yükselmişti. Bu alışma da, Rize Kalesi'nin konumu ve ehemmiyeti üzerinde durularak, kalede yapılan tamiratlar ile kaleye sevk edilen mühimmat hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca kalede vazife yapan başta dizdar olmak üzere diğer kale görevlileri hakkında değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Rize, Karadeniz, Kale.

ABSTRACT

Rize Castle that was built on a bay and the hill behind this bay was included in the borders of the Ottoman Empire by Mehmed the Conqueror's conquest of Trabzon in 1461. Following the conquest, people were settled in the castle after the area was registered and the castle was strengthened militarily. Rize castle regarded as less important among the Sanjaks of Trabzon and Gnye reached a crucial position after the attacks of Georgians and Abkhazians who came especially from Georgia and carried out banditry activities in the Black Sea region. In this study, the position and importance of Rize Castle will be emphasized and information will be given about repairs to which the castle was exposed and ammunition dispatched to the castle. In addition, evaluations will be made about dizdar and other officials of the castle.

Keywords: Ottoman Empire, Rize, Blacksea, Castle.

Karadeniz, dev dalgaları, kayalık kıyıları, ansızın oluşan fırtınaları, adaların ya da demirleyecek limanların azlığı ve gvenlik gibi sebeplerle tarih boyunca n yapmıştır (Kinacı 2015:183). Bu şiddetli coğrafî koşullar nedeniy-

---

* Dr.Öğr.yesi Eyüp Kul, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Rize/Türkiye, ORCID: 0000-0002-7143-3001, eyupkul@gmail.com

le bölgedeki şehirlerde, doğal olarak koylarda kurulmuştur. Hakeza Rize de, hırçın Karadeniz dalgalarına ve fırtınalara karşı korunaklı, denizcilik faaliyetlerinin yapılabilmesine imkan veren, askerî açıdan ise stratejik öneme sahip Fener burnunun doğusunda yer alan koyda teşekkül etmiştir (Özür 2001:10-11).

Güvenlik başta olmak üzere tarih boyunca kaleler, genellikle şehirlerin etrafı, yol kavşağı ile önemli yerlere giden ana yol, geçit yeri ve dağlar arasındaki boğaz gibi stratejik noktalarda yapılmıştır. Arazinin tabii özellikleri, kalelerin inşa edildiği noktanın seçilmesinde ana etkenlerden biridir. Kolay inşası, az bir kuvvetle savunulabilmesi, uzun süre kuşatmalara dayanabilmesi ve kalenin birkaç yönden doğal şekilde korunaklı olması gibi unsurlar kalelerin bina edildiği yerlerin seçiminde dikkate alınan diğer unsurlardır (Boran 2001:8). Keza Rize Kalesi de beş taraftan sahip olduğu uçurumlar ile savunma için elverişli, doğal bir koy ve tepe üzerinde, deniz ve kara açısından geniş bir gözetleme sahasına sahip bir noktada inşa edilmiştir.

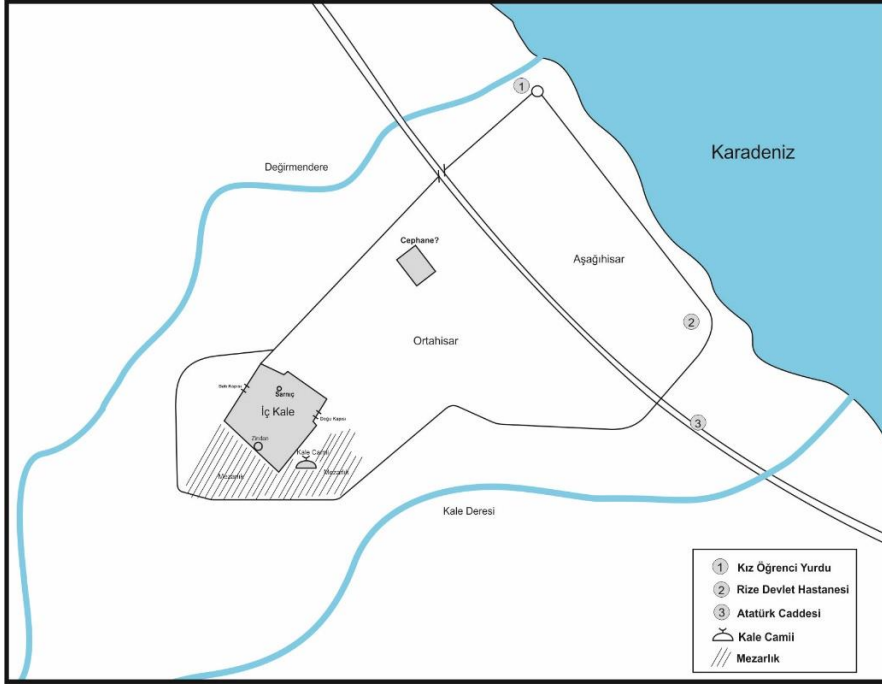
Rize Kalesi, tarih boyunca Kimmer, İskit, Miletoslular, Pers, Büyük İskender, Pontos, Roma ve Emeviler gibi farklı devletlerin egemenliğinde kalmıştır (Köse 2014:71-73). Malazgirt savaşından kısa bir süre sonra Türkler tarafından fethedilen, akabinde Erzurum merkezli Saltuklu Beyliği'nin hâkimiyet sahası içinde yer alan şehir (Piyadeoğlu 2009:91), 1461'de Trabzon'un fethiyle Osmanlı Devleti sınırlarına dâhil olmuştur (İnan 2013:78; Öksüz 2005:98).

Osmanlı fethi sırasında Rize, kale-şehir özelliğine sahip bir yerleşim alanıydı. Günümüzde Rize Kalesi, İç ve Aşağıhisar bölümlerinden oluşmaktadır. Arşiv vesikalarında kale ile ilgili olarak İç Kale, Ortahisar ve Aşağıhisar şeklinde ifadeler olduğu gibi, Osmanlı tahrir defterlerinde eski ve yeni kale olmak üzere iki ayrı kale kayıtlıdır (Bostan 2008:149; Faroqhi 1995:566; Gökbilgin 2006:55). Hâlihazırdaki kalenin haricindeki diğer kalenin nerede olduğu ise tespit edilememiştir. Bununla birlikte Ali Güveloğlu, Rize'ye 10 km mesafede, Gündoğdu köyünde, denizden 30 metre yükseklikte inşa edilen Bozuk Kale adlı bir kaleden bahsetmektedir (Güveloğlu 2012:177). Osmanlı arşiv vesikalarında ifade edilen ikinci kalenin Bozuk Kale olması muhtemeldir.

Anthony Bryer ve David Winfield adlı araştırmacılar, Sinop'tan Gürcistan'a kadar sahil kesiminde yer alan kalelerle ilgili yaptıkları çalışmada, Rize Kalesi hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Yazarlar, İç Kale'nin günümüzdeki şehrin güneybatısında deniz seviyesinden 150 metre yukarıda düz bir tepe üzerinde yerleştiğini ve beş burca sahip olduğunu, İç Kale'ye doğu tarafından zikzaklı bir kapı ile ulaşıldığını, muhtemelen daha sonra eklenen dış kapının ana kale duvarlarından yaklaşık yedi metre aşağıda yer aldığını söylemektedir. Taştan inşa edilen kale duvarlarının 1,5 metre kalınlığında ve aynı yükseklikte inşa edildiğini, İç Kale'nin beş yönden uçuruma sahip olduğunu, burçların yuvarlak ya da yarı yuvarlak yapıldığını, aşağı surların duvarlarının İç Kale gibi aynı büyüklükte dikdörtgen şeklinde inşa edildiğini, batı duvarlarının dokuz kuleden meydana geldiğini, deniz duva-

rının denize paralel olarak sekiz numaralı kuleden doğuya uzandığını, bulunan kanıtlar nedeniyle doğu duvarlarının diğer duvarlara oranla daha yüksek olduğunun ifade etmektedirler (Bryer vd. 1984:332-334; ayrıntılı bilgi için bkz., Ek 1: Rize Kalesi Krokisi).

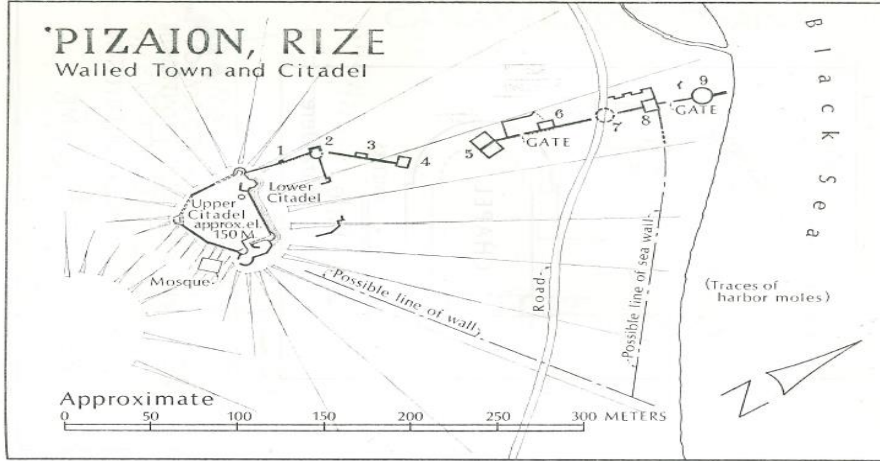
Yine Rize Müze Müdürlüğü tarafından da 2011 yılında kale ile ilgili bir rapor hazırlanmıştır. Raporda belirtildiği üzere, yapılan bir kazı sırasında rastlanılan izlerden, doğu tarafındaki surlarının vadi yamaçlarını takip ederek kale camisini de içine alarak devam ettiği belirtilmektedir (Kaya vd. 2011: 15.06.2011 Tarih Sayı: 34 nolu Rize Müze Müdürlüğü Raporu).

Rize Kalesi Planı (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Araştırma Görevlisi Gökçe Arifoğlu tarafından çizilmiştir)

Bu çalışmalara ilaveten arşiv vesikaları da dikkate alınarak tarafımızdan yerinde incelemeler yapılmış ve akabinde bir plan hazırlanmıştır. Bu planda da görüldüğü üzere Rize Kalesi, genel olarak batıdan Değirmendere, doğudan Kale deresi, kuzeyden ise Karadeniz ile çevrelenmiştir. Yani kale, Karadeniz ile iki dere arasında, doğal imkânlardan istifa edilerek kurulmuştur. Rize Kalesi, Aşağıhisar'dan İç Kale'ye doğru çıkıldıkça darlaşan ve dikleşen bir yapı özelliği göstermektedir. Deniz kenarından tepeye çıkıldıkça coğrafyanın etkisiyle Değirmendere ve Kale deresi taraflarında uçurum alanları oluşmaktadır. Bu da kaleyi sakinleri için daha güvenli bir yer yapmakta, şehrin savunulması da kolaylaştırmaktadır. İç Kale'nin bulunduğu alanın ardı da çok dik yamaçlara sahiptir. Bu nedenle kale, doğal yapısı nedeniyle, neredeyse güney, kısmen de batı ve doğu tarafından kuşatılması imkânsız

bir özellik gösterir. Şehrin dış dünya ile bağlantısını temin eden Rize limanı da kuzey surlarının önünde yer almış olmalıdır. Nitekim hali hazırda mevcut batı cephesi burcunun hemen doğusunda yer alan Kredi Yurtlar Müdürlüğü ile Devlet Hastanesi arasında bulunan ana yol önünün deniz olduğu şehir sakinleri tarafından belirtilmiştir. Deniz dolgusu çalışmaları daha yeni sayılır. Kalenin liman gerisinde yerleşmesi, zahire naklinde ve mühimmat takviyesinde kolaylıklar sunmuş olmalıdır. Aşağıhisar bölgesinde, batı tarafında yer alan kale kapısı, deniz yoluyla getirilen askerî malzeme ve zahirenin kale içine sevkinde rol oynayan noktalardan biridir.

Anthony Bryer ve David Winfield tarafından tazırlanan Rize Kalesi planı
(Bryer Vd. 1984:118)

Günümüzde Aşağıhisar'ın batı tarafında kale duvarları mevcuttur. Tepe üzerinde yer alan İç Kale'nin büyük kısmı ise ayaktaadır. Bu bölümle ilgili olarak yenileme çalışmaları başlatılmıştır. Aşağıhisar ise imara açılmış, hali hazırda devam eden yüksek katlı bina yapımı nedeniyle bu alandaki kale eklentileri büyük oranda yok olmuştur. Keza kale her geçen gün, içinde süren çalışmalar nedeniyle yok olmaya devam etmektedir.

Sultan II. Bayezid'den itibaren tutulan defter ve belgelerden kalede topçu sınıfı mensupları hakkında bilgi edinilmektedir. Fakat kalede, cephanenin nerede olduğu ile ilgili kesin bir hüküm vermek zordur. Bununla birlikte kale içinde yapılan gözlemlerde, Ortahisar bölümünde ve batı duvarlarına yakın bir noktada bazı kalıntılar tespit edilmiştir. Yine eşkiya Ali ve adamlarının top atılması neticesinde buldukları gemilerin batacağı korkusu yaşadıkları ve bundan dolayı Rize limanına çıkamadıkları arşiv vesikasına yansımıştır (BOA, İE, DH, 574). Bu kayıttan da yola çıkarak cephaneliğin, Ortahisar'da, nispeten daha az eğimli bir noktada batı cephesinde yer alan kapının hemen üstünde yer aldığı iddia edilebilir.

Rize Kalesi'nin bölge kaleleri içindeki konumu dikkate alındığında daha az ehemmiyetli kaleler sınıfına girdiği söylenebilir. Kalenin bulunduğu

coğrafi şartlar, ana yollara uzaklık, küçük bir yerleşim alanı olması gibi nedenler, kaledeki askerî varlığı da etkilemiştir. Nitekim Rize Kalesi'nde, 1486'da 31, Yavuz Sultan Selim'in Trabzon sancakbeyliği sırasında 48 (Bostan 2008:148-149; Bostan 2002:210-211, 276), Kanuni Sultan Süleyman'ın iktidarının ilk yılında 31 (BOA, TD, 387:739; Gökbilgin 1962:322), 1583 yılında 30 (Bostan 2008:148-149; Faroqhi 1995:566; Bostan 2002:210-211, 276) kişi görev yapmaktaydı. Bundan sonraki tarihlerde kalede görevli personelin net sayısına ulaşılammıştır. Bununla birlikte XVII. yüzyıl sonlarına ait bir belgede, Rize Dizdarı Hasan'a şahitlik edenler arasında 38 kale görevlisi kaydedilmiştir (BOA, C.AS, 35003). Şahitler haricinde kalede başka görevlilerde olmalıdır. Yukarıda yer alan kayıtlardan Rize Kalesi'nde, farklı dönemlerde 30 ila 50 arasında personel bulunduğu söylenebilir. Muhakkak ki, artan eşkıya tazyikleri ve kaza dışından gelen tehditlere paralel olarak, kaledeki asker sayısı artırılmış veya azaltılmıştır.

Rize Kalesi, etrafındaki Batum ve Trabzon kalelerine göre yaklaşık $\frac{1}{4}$ oranında daha az askere sahiptir. XVIII. yüzyıl başlarında Batum Kalesi'nde 200-300 arasında yeniçeri mevcutken (Bostan 1992:210), Trabzon Kalesi'nde aynı dönemlerde ortalama 300-400 arasında kale kuvveti vardı (Öztürk 2011: 67-70). Bu bilgilerden bölgede yer alan kalelerdeki görevli sayısı dikkate alındığında, Rize Kalesi'nin daha az ehemmiyetli kaleler sınıfına girdiği rahatlıkla söylenebilir.

İç Kale ve Rize Kalesi Camii'nden Bir Görünüm
(<http://www.rizekulturturizm.gov.tr/TR,127865/kaleler.html>)

Rize Kalesi'nin Ehemmiyeti

Osmanlılar, İstanbul'un fethini müteakip Karadeniz'i bir Türk gölü olarak tahayyül etmiş ve bölgede hâkimiyeti olan başka devletlerin faaliyetlerine son vermek amacıyla çalışmalar yapmıştır. Bu harekâtların bir ayağını oluşturan Trabzon ve çevresi 1461'de fethedilmiş, akabinde 1475 yılında da Kırım, Osmanlı topraklarına katılmıştır. Bu fetihler Venedik ve Ceneviz devletlerini Karadeniz'den uzaklaştırırken, Rize-Sohum arasında yaşayan ve

baskınlarla elde ettikleri esirleri ticaret gemilerine satarak geçinen Abazaları rahatsız etmiştir. Zira Abazaların korsanlık faaliyetlerinden Rize Şehri de zarar görmüştür (Bostan 2008:148).

XVI. yüzyılın sonlarına doğru Abaza, Çerkez ve Gürcüler, Karadeniz kıyılarında yağma hareketlerini artırmıştır. Karadeniz kıyılarında, özellikle de Batum beylerbeyinin denetim sahasında meydana gelen asayiş bozuklukları, güvenlik zafiyetine neden olmuştur. Zamanla Trabzon'a kadar olan alanları da içine alarak genişleyen bu baskınlar, Osmanlıları bölgede tedbir almaya itmıştır (BOA, MD, C.47:76). Bu doğrultuda Sultan II. Selim döneminde silah kaçakçılığının engellenmesi amacıyla gemilerin iskelelere yanaşmaları izne bağlanmıştır. Yine bununla bağlantılı olarak diğer bir tedbir ise Rize ve diğer sahil kalelerinde görevli muhafızların, kayıklarıyla sahillerde devriye atması, deniz güvenliğini tesis etmeleridir (Bostan 2008: 148).

Bu denetimde önemli sorumluluklar alan kale, konumu nedeniyle Gönnye idi. Günümüzde Sarp sınır kapısına yakın bir noktada, bölgenin önemli kalelerden olan Gönnye Kalesi'nde görevli muhafız ve azebler, Abaza kâfirlerinin Karadeniz kıyılarındaki seyr ü sefer güvenliğini aksatmalarına mani olmak için çaba gösteriyor, tüfekli bir şekilde kayıklarla denize açılıyordu. Yine Trabzon'dan gelen miri kayıklar da Rize ve diğer kalelerdeki erleri serhat muhafazası için Gönnye'ye getiriyordu. Rize Kalesi askerleri de, seyr ü sefer güvenliği için sıklaştırılan denetimlerde görevlendirilmişti. Fakat 1572'de Rize'den bölgeye sevkine karar verilen askerlerin gidişleri gecikmiş, bu yıl içinde gelmeyen askerlerin bir an önce gönderilmesi işi Erzurum beylerbeyine havale edilmiştir (BOA, MD, C.19: 1/2; Bostancı 2002:2).

XVI. yüzyılın başlarından itibaren Doğu Karadeniz'de yağma ve bilhassa esir alma amacıyla baskınlarda bulunan Abaza ve Gürcü eşkıyalarına karşı devlet, Rize Kalesi'ni de içine alan bölgedeki kale askerlerini vazifelendirdiği gibi yerli Hıristiyan askerlerden sayılan martolosları da hizmete sokmuştu (Geniş bilgi için bkz., Pamuk:2003, 185-216). Abaza ve Gürcü eşkıyalarının bölgedeki faaliyetlerinin yakından takip edildiği, gerekli hallerde ilave askerî tedbirler alınmak suretiyle huzurun tesisine çalışıldığı kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Bu tedbirlerden biri de idarî alanda yapılan düzenlemelerdir. 1581 tarihli bir tevcihat defterine göre Rize Kalesi, Sohum Sancağı'na bağlı kaleler arasında gösterilmiştir (Mehmedov 1997:117). Artan Gürcü ve Abaza taziyeleri, Rize kazası ve kalesinin de Sohum'a bağlanmasına neden olmuştur.

Yağma ve esir alma gibi kanunsuz işlerde yer alan Abazalılar, ihtiyaç duydukları silahları, bölgede hizmet eden rençber gemilerinden gayr-i resmi yollarla temin etmekteydi. Bununla ilgili İstanbul'da divana akseden 1584 tarihli bir arşiv vesikasından, bazı rençber gemilerinin silahları kaçak yollardan bölgedeki Abaza kâfirlerine sattığı anlaşılmaktadır. Bunun üzerine bu işe karışan gemiler, denize açılmaktan men edildiği gibi, silahları satanların yakalanması için Faş kaptanı kalite (bu terim belgelerde kalyata, kalyete, kalyat ve kalite olmak üzere farklı şekillerde geçmektedir. 42-48 zira uzunluğunda, 19-24 oturaklı, çekdiri nevinden bir gemi cinsi olan kali-

telerden genel olarak takip hizmetinde istifade edilirdi. Bkz. Bostan 2003:84, d.16) ile rençber gemileri üzerine gönderilmiştir. Bu tedbirlerden olarak Rize Kalesi dizdarı da, Faş kaptanına yardımla vazifelendirilmiştir (BOA, MD, C.53:44).

XVII. yüzyılın başlarında kıyılara yönelik korsan saldırılarının yeniden başladığı görülmektedir. Bu seferki baskının müsebbipleri Abaza ve Gürcü eşkıyaları değildi. Karadeniz'in kuzeyinden gelerek yağma hareketlerini yapan Don Kazakları, yüzyılın başından itibaren kıyı kesimlerinde etkinliklerini yoğunlaştırmıştı. Don Kazaklarının baskınlarından 1621 yılında Rize de nasibini almış, şehir bu yağma sırasında büyük zarar görmüştü (Bostan 1998:148).

Dış kaynaklı yağma ve talan hareketlerinin yanı sıra bazı dönemlerde yerelden kaynaklı eşkıyalık hareketleri de şehirde asayişin temininde sıkıntılara neden olmuştur. Nitekim 1677 yılında Rize ve civarındaki yerleşim yerlerini de içine alan ciddi bir asayiş problemi meydana gelmiştir. Rize sakinlerinden eşkiya Ali Ağa ile oğulları Abdi, Ömer, Hüseyin, Osman ve bunlarla birlikte hareket eden asiler, Rize Şehri ve civarında birçok kanunsuz eylemde bulunmuştur. Ali Ağa, ahaliyi çeşitli baskılara maruz bıraktığı gibi, Rize ve civarındaki kazalarda görevli kadıları da kendi tarafından yaptırılan kulelere kapatmak suretiyle istediği işleri zorla imza ettirmişti. Yine kadılardan özel işleri için 14'er beyaz hüccet ile memhur kadı arzı beyaz kâğıtları almış, kazaskerler tarafından verilen kısmet mektuplarının sahtelerini yaptırmıştı. Eşkiya reisinin oğlu Osman'da, bölgedeki zeamet sahiplerini tehdit ederek mallarını gasp etmişti. Zaim Hasan Ağa'nın zeamet gelirlerine zorla el koyan Osman'ın ele geçirilmesi için hakkında yakama kararı çıkarılmıştı. Bunun üzerine Osman, Arhavi Kazası iskelesinde yer alan mahzenlerde tabur şeklinde metrisler kazmış ve bu metrisler içine 50-60 kadar yandaşını yerleştirmişti (BOA, İE, DH, 574).

Ali Ağa, oğulları ve diğer eşkıyaların Rize'deki askerî erkân tarafından engellenemediği anlaşılmaktadır. Nitekim faaliyetleri Trabzon'a aksetmiş, durumun vahameti Trabzon muhafızı Mehmed tarafından İstanbul'a bildirilmişti. Eşkiya Ali ve adamlarının ele geçirilmesi ve asayişin yeniden tesisi için dergâh-ı ali kapıcıbaşlarından Zülfikar Ağa görevlendirilmişti. Mübaşire, Ali Ağa, oğulları ve diğer eşkıyaları yakalayarak mallarına devlet adına el koyması emredilmişti. Tevdi edilen görev üzerine derhal harekete geçen mübaşir Zülfikar Ağa, 10 Mayıs 1677'de Trabzon'a ulaşmıştı (BOA, İE, DH, 574). Zülfikar Ağa, şehirde ilk iş olarak Trabzon Valisi Mehmed Paşa, Trabzon Kadısı Ali Efendi, bölgede yer alan serdarlar ve diğer askerî görevlilerle görüşmüştür. Devlet erkânı ile yaptığı görüşmelerin akabinde, eşkiyanın ele geçirilmesi için halkla da istişarelerde bulunmuştur. Trabzon'da toplanan askerî mecliste alınan kararlardan biri, eşkiyanın sıkıştırılabilmesi ve daha kolay bir şekilde ele geçirilebilmesi için Ahıska beylerbeyinden de yardım alınmasıdır. Karar verilen askerî planlama göre, Trabzon Eyaleti askeri batıdan, Ahıska Eyaleti askeri ise doğudan eşkiyayı çembere alacaktı. Zira mübaşir ve Trabzon valisinin isteği doğrultusunda harekete geçen Ahıska

beylerbeyi de bölgeye 100 kadar sekban sevk etmişti (BOA, İE, DH, 574). Alınan diğer bir karar da, vilayet kuvvetleri ile onlara yardım edecek ahalinin kayık ve sandallarla Trabzon'dan Rize'ye hareketi idi. Trabzon'da yapılan görüşmeler sırasında eşkıyalar, Rize'ye yakın bir liman olan Erek (Derepazarı) civarında olmalıdır. Nitekim Trabzon valisinin sandal ve kayıklarla üzerine yürüdüğü bilgisini alan Ali Ağa, oğulları ve diğer eşkıya kaçış planlaması yapmıştır. Gemilere mal ve eşyalarını yükleyen ve cephane ile de takviye eden eşkıyalar şafak vaktinden bir saat önce Rize limanına ulaşmıştır. Trabzon'dan hareket eden askerî erkân Derepazarı limanına vardığında, eşkıyanın yarım saat önce Rize limanı civarında görüldüğünü öğrenmişti. Rize limanı açıklarında bekleyen Ali Ağa, limanın top ile muhasara edilmiş olması ve gemilerin batırılma ihtimali gibi sebeplerle Rize limanına çıkamamıştı (BOA, İE, DH, 574).

Keza kaçmak içinde havada yeterli rüzgârın olmadığını fark eden asiler taktik değiştirmiş, para ve kıymetli eşyalarını bir sandala yüklemiştir. Ali ve adamları, hazırlıkların ardından Arhavi taraflarında yer alan dokuzar karış kalınlıkta duvarla örülü Muagenezu adlı kuleye (ki bu kule bizzat Ali Ağa emriyle yapılmıştır) doğru harekete geçmiştir. Askerî erkân da, Ali Ağa ve oğlu Abdi Ağa'nın kaçtıklarını haber almıştı. Asilerin Muagenezu adlı kuleye çıkma niyetlerinde oldukları tahmin edildiğinden gerekli tedbirler alınmıştı. Bu tedbirlerin yerinde olduğu, Ali Ağa ve oğlu Abdi Ağa'nın kuleye çıkamamasından anlaşılmaktadır. Bu girişimden bir netice elde edemeyen Ali Ağa, akabinde Arhavi Kazası limanında bulunan, şahsına ait iki gemiden birine çıkmayı başarmıştı. Kiser adlı iskeleye doğru hareket eden asiler, bu iskelede Reis Hacı İbrahim'in gemisini basıp elindeki zahiresini ve iskelede çalışan 25 kadar gemiciyi zorla ele geçirmiştir. Gerekli takviyeyi de sağlayan Ali Ağa, denize açılarak gece vakti Makaryal adlı iskeleye ulaşmıştır. Burada etrafı çevrilen ve teslim olması talep edilen Ali Ağa, buna yanaşmadığı gibi askerlere de ağza alınmayacak küfürler etmiştir. Bunun üzerine denizde gece yarısına kadar süren bir mücadele meydana gelmiştir. İşin uzaması üzerine kıyıda olayı takip eden Trabzon valisi, Kethüda Hüseyin Ağa komutasında 300 tüfenk-endaz askerini asiler üzerine sevk etmişti. Büyük miktarda askerin gönderildiğini gören Ali Ağa ve 30 kadar eşkıya, mukavemet edemeyeceklerini anlayarak, değerli eşyalarını yeniden sandala yükleyip gemiyi terk etmişti. Asiler, Gönye Kalesi'ne veya bu mümkün olmadığı takdirde Abaza kâfirlerine sığınmak niyetindeydi (BOA, İE, DH, 574).

Karanlıktan istifade ile firar ettikleri anlaşılan eşkıyalar, geceyi denizde geçirmişti. Kaçmak için uygun rüzgâr bulamayan Ali Ağa ve adamları, ertesi gece yarısında Arhavi Kazası'nda Birunid adlı iskeleye çıkmıştı. Burada deniz kenarında bir mağarada saklanırlar iken 20 kadar askerle bölgede bulunan Gönye çavuşu Mustafa ibn-i Yusuf'un baskınına uğramışlardı. Bu baskın sırasında Ali Ağa, hazinedarı ile birlikte yakalanmıştı (TŞS 1850: 66).¹

¹ Trabzon'da mahkeme tarafından yapılan soruşturmada eski Gönye çavuşu Mustafa, iki sepet sandık ve bir çekmece ile yakalanan Ali Ağa'ya ait sepetlerden birinin boş, diğerinin içinde bir

Ali Ağa ve adamları ile birlikte yüklü miktarda değerli eşya ve mal da ele geçirilmişti. Eşkiyanın muhalefatı Trabzon ve Ahıska valileri arasında sıkıntıya neden olmuştu. Nitekim Ahıska beylerbeyi tarafından bölgeye sevk edilen 100 civarındaki sekban, asileri ve eşkiyanın eşyalarını Gönye çavuşu elinden alarak Ahıska Beylerbeyi Arslan Paşa'ya göndermişti (BOA, İE, DH, 574).

Bu gelişmeler üzerine devreye giren Trabzon valisi, Ahıska beylerbeyine iki kez adam göndermiş, eşkiyaların devlete ve halka verdikleri zararın tanzimi için Trabzon'a gönderilmelerini talep etmişti. Ahıska beylerbeyi tarafından 27 gün bekletilen askerler, bir netice alamadan Trabzon'a dönmüştü (BOA, İE, DH, 574). Bu arada Ahıska beylerbeyi de boş durmayarak, silahlarına el koyduğu suçluları yargılatmış, mahkeme sonunda asilerden bazılarını hapse atmıştı. Ayrıca asiler tarafından Rize ile Gönye arasında inşa edilen çeşitli yerlerdeki kuleler de yıktırılmıştı. Ahıska beylerbeyinin bu faaliyetlerine müteakip, İstanbul'a yaptığı arz, bölgede ve özellikle de Rize ahali arasında hiç hoş karşılanmamıştır. Arslan Paşa, İstanbul'dan, Ali Ağa ve ona tabi eşkiyanın affedilerek serbest kalmalarını talep etmişti. Beylerbeyinin İstanbul'dan isteğine karşılık, Rize ve civarındaki ahali "...cezaları verilmez ise takat getiremeyub celâ-yı vatan edüb perakende ve perişan olmamız mukarrerdir..." (BOA, İE, DH, 574) şeklinde başkente mahzar yazmıştı. Reaya, eşkiyanın tekrar salıverilmesi halinde, kanunsuz uygulamaların yeniden yaşanacağını, baskılardan şehir ve civarında yine huzurun kalmayacağını ve bu nedenlerle ahalinin yerlerini terk edeceğini bildirmişti.

Bölge halkının yanı sıra Trabzon muhafızı Mehmed, Trabzon Kadısı Ali, müfettiş Zülfikar, Rize kazası mütevellisi Mehmed ile diğer askerî personel de eşkiyanın salı verilme ihtimaline itiraz etmiştir. Bölgeden gelen şikâyetleri dikkate alan devlet merkezi, Ahıska beylerbeyine yeni bir mübaşir göndererek, Ali Ağa, hazinedarı ve diğer eşkiyaya ait malların mübaşire teslimi istemişti (BOA, İE, DH, 574).

Ali Ağa, oğulları ve onlarla birlikte hareket eden eşkiyaların kanunsuz hareketleri başka kişileri de cesaretlendirmiş olmalıdır. Zira Rize Kazası dâhilindeki köylerde, yeniçeri, korucu, oturak, topçu ve kul oğlanı olduklarını iddia eden bazı kişiler türemişti. Kaza dâhilinde devlet düzeninin tesisinde yaşanan sıkıntıların çözümü için şu yol tercih edilmişti. Askerî personelle ahalinin ayırt edilebilmesi için kaza dâhilindeki neferler bizzat İstan-

---

al çuka aba, bir kaftan, üç sarık, iki kavuk, üç gömlek, bir kemer, iki astar ve diğer giysilerinin olduğunu ve o esnada hazır olan Trabzon valisi kethüdası Hüseyin Ağa'ya eşyalarını teslim ettiğini ifade etmiştir. Sicil silik olması dolayısıyla tam okunamamakla birlikte Hüseyin Ağa ise sorgusunda Gönye çavuşunun aksine bir sim saat ve diğer eşyalardan bahsetmektedir. TŞS.1850, s.66.

Muagenezu kulesi, Arhavi'de bulunan Ciğa Kalesi; Kiser iskelesi, Hopa'ya bağlı bir sahil köyü olan Kise veya Arhavi'ye tabi XIX. yüzyıla kadar iskelelerin mevcut olduğu Kapisre/Kapise; Makaryal iskelesi, günümüzde Makriyali olarak adlandırılan Fındıklı ilçesi sınırları dâhilinde küçük bir liman köyü ve Birunid ise Hopa-Arhavi arasında, Hopa'ya bağlı günümüzde Peronid olarak adlandırılan bir sahil köyü olmalıdır. (Yer tespitinde yardımlarını esirgemeyen Dr.Öğr.Üyesi Hüseyin Saraç'a müteşekkirim)

bul'a davet edilmiş, ispat-ı vücutta bulunmaları istenmişti. Bunun yanı sıra tedbirsiz davranarak olayların büyümesinde sorumlu görülen Rize Kalesi yeniçeri serdarı da görevden el çektirilmişti. Ayrıca kalede görevli olup kaza dâhilinde gelir tasarruf eden cebeci, topçu ve yeniçeri mensuplarının teftişi için de bölgeye mübaşir sevk edilmişti (TŞS 1850: 4-5).

İkinci Viyana kuşatması sonrasında, Osmanlı Devleti dört devlet ile uzun bir savaşa girişmişti. 16 yıl devam eden uzun savaş sırasında, taşrada-ki bir kısım askerde sürekli bir şekilde cepheye davet edilmişti. Taşrada görevli askerlerin büyük çoğunluğunun yokluğu, devlet düzeninde aksamalara sebep olmuştur. 1691'de Of ve Rize kazaları dâhilinde yer alan köylerde de aynı sıkıntılar baş göstermiştir. Asilerden en fazla etkilenen şüphesiz savunmasız bölge halkıydı. Eşkiyalar, halkı taciz edip mal ve erzaklarını yağmalıyor, bu işleri bırakmaları, suçlarından vazgeçmeleri için gönderilen mübaşirleri dinlemiyordu. Hakeza mübaşir geldiğinde kaçıp gizleniyor, gidişlerinde ise ortaya çıkarak halkı "...siz bizden şikâyet eylediniz..." diyerek darp ediyordu. Bölgedeki eşkiyanın kanunsuz eylemlerinden vazgeçerek halk üzerinde baskı kurmaları mani olunması, bunun aksine davranmaya devam etmeleri halinde Rize ile Of kazaları dâhilinde yaşamalarına müsaade edilmeyerek başka diyarlara sürülmeleri emredilmişti. Yine de zorbalık ile Rize ve Of kazalarında ikamet etmekte direnen asilerin ise Rize Kalesi'ne hapsedilmeleri yönünde karar alınmıştı (BOA, MD, C.100: 139; Şakar 2007:255).

Osmanlılar, Kutsal ittifak ile devam eden savaş sırasında ve savaşın bitiminde, hâkimiyetleri altında yer alan Açıkbaz, Güril ve Dadyan gibi Gürcü prensliklerinin Ruslara meyletmemesi için büyük çaba göstermiştir. Bu işle sorumlu tutulan Çıldır beylerbeyliği, sınır hattında gerekli tedbirleri aldığı gibi ihtiyaçlara göre de takviye birlikler sevk ederek bu prenslikleri kontrol altında tutmuştur. Aslında bölge sakinlerinin de bu doğrultuda istekleri söz konusudur. Nitekim 1699'da Gürcü, Abaza, Laz gibi Hıristiyan ve Müslüman Kafkas ahalilerinden eşkiyalık ve korsanlık yapan kişilere mani olunması bölge halkının taleplerindendi. Bütün tedbirlere rağmen ertesi yıl, kaçakçılık olayların devam ettiği arşiv belgelerine yansımıştır. Kaçakçılık faaliyetlerinde bulunan Abaza kâfirleri nedeniyle, halkın huzursuz olduğu Güril ve Dadyan beyleri tarafından da İstanbul'a bildirilmişti (Özkan 2007:58-59). Beylerin arzlarında dile getirdiği sıkıntılardan başka, ticaret amacıyla Karadeniz'e gelen bazı gemi reisleri, esirlerle birlikte top ve mühimmatları da Abaza eşkiyalarına satmaktaydı (Serdar 2009:69).

Keza Gürcü prenslikleri arasında yaşanan anlaşmazlıklara ilaveten, Güril prensi Mamy'a'nın üç prensliği bir çatı altında toplama gayreti söz konusuydu. Osmanlılar, Gürcü prenslerinin girişimleri ile Abaza eşkiyalarının yaptığı kaçakçılık ve haydutluklara da mani olamamıştı. Bunun üzerine sorunun yerinde halledilmesi için, 1703'de Gürcistan seferine karar verilmişti (Uzunçarşılı, C.4/1, 1988:20-21).

Rize Kalesi'nde Yapılan Tamiratlar ve Mühimmat Sevkleri

Osmanlılar, fethettikleri şehir veya kalelerde, önceliklerine göre çeşitli alt yapı çalışmalarında bulunmuştur. Bu hizmetlerinin bir kısmı asayiş sağlama için kale onarımı gibi askerî amaçlı iken, bir kısmı sosyal yaşamının idamesi için cami ve mescit gibi dinî yapıları içermiştir. 1461 yılında Osmanlı hâkimiyetine geçen Rize'de ve Rize Kalesi'nde de gerekli onarımlar ile şehrin iskânının daha da sağlıklı yerine getirilmesi amacıyla yeni ilaveler yapıldığı söylenebilir. Bu doğrultu da XVII. yüzyıl ortalarında kaleye bir de cami ilave edilmiştir².

Fizikî olarak güçlendirilen kalelere, daha da iyi savunulabilmesi için mühimmat takviyesi yapılmıştır. 1663'de Boğazkesen Kalesi'nden Gönve Kalesi'ne kadar olan Karadeniz kıyılarındaki bütün kaleler denetlenmiş, Rize Kalesi'nde bulunan barut-ı siyah ve toplar, Rize dizdarının yardımı ile deftere kaydedilmiştir (BOA, MD, C. 94:8, 12; Karaca 2008:39). Bu denetim sırasında kalede ne kadar top ve barut-ı siyahın olduğu ile ilgili bir bilgi elde edilememiştir.

Rize, Abaza, Gürcü ve Don Kazakları tarafından yapılan baskınlar ile bazı eşkıya olayları dışında, incelenen dönemde nispeten güvenli bir yerleşim yeri özelliği göstermektedir. XVIII. yüzyılın başlarında, tüm Osmanlı coğrafyasını kapsayan geniş bir imar faaliyetine girilmiştir. Bu inşaa çalışmalarından bir kısmı askerî amaçlı yapılan kale onarımları veya yeni kale inşalarıdır. Nitekim bu faaliyetler sırasında Rize Kalesi de (BOA, MAD, 4355) elden geçirilmiştir.

Elden geçirilen kalelerden biri olan Rize Kalesi'nde, cephane, mescit, Zindan ve Yarıkkuale duvarları, havale yerleri ve kalenin çeşitli noktalarında yıkılan duvarlar onarım yapılan bölgelerdir. Kalenin tamirâtı için gerekli olan zaman ve tamirâtın ne kadar bir ücretle yerine getirilebileceği Rize Kadısı Ebubekir Efendi başkanlığındaki heyetin ilk işi olmuştur. Yapılan inceleme neticesinde kalenin onarımı için 1.000 kuruş keşif raporu hazırlanmıştır. İhtiyaç duyulan paranın yarısının Trabzon gümrüğü gelirlerinden karşılanmasına karar verilmiş, paranın havalesi için Trabzon emini ve Trabzon kadısına hüküm göndermiştir (BOA, MAD, 4355: 235).

Fizikî olarak alt yapısı hazır hale getirilen, cephanesi onarılan kaleye, akabinde mühimmat takviyesi yapılmıştır. XVIII. yüzyılın başlarında tutulan ve kalelerde yer alan mühimmatı gösterir defterde, Rize Kalesi'nde üç tunç-ı sagir, birer enik tunç ve tunç top olmak üzere beş top ile 250 kıyye kurşunun (BOA, D.BKL.d.32288:3) mevcut olduğu görülmektedir.

Kaleye gönderilen mühimmatın, Abaza tehlikesi nedeniyle yeterli görülmediği, daha fazla miktarda mühimmatın sevkinin istendiği Rize kadısının arzından anlaşılmaktadır. 1703 yılında gerçekleştirilen Gürcistan sefe-

---

² Kaleye ait kitabe tarafımızdan yerinde incelenmiştir. "Sahibü'l-hayrat Halil Ağa, Avn-i Hak ile etdi bir mescid bina, Hâtif-i gaybî dedi tarihini, hakken makamıdır cennet-i a'lâ, sene 1069". Rize Kalesi mescidi, ana kapının sağ tarafındaki kitabe de belirtildiği üzere hayır sahibi Halil Ağa tarafından 1069/1658-1659 yılında bina edilmiştir.

rinin sonrasında da Abaza kâfirlerinin bölgede yaptığı eşkıyalıklar engellenmemiştir. Seferden iki yıl sonra, Abaza taifesi yeniden Rize önlerinde görülmüştür (Bostan 2008:148). Bu gelişme üzerine Rize Kadısı Ebubekir Efendi, Rize Kalesi'nde yeterli top, barut ve yuvarlak olmadığını bildirmiştir. Ayrıca kadı, sorunun çözümü ve eşkıyanın Rize'den daha kolay bir şekilde savuşturulabilmesi amacıyla, Trabzon kadısı ve Trabzon kalesi dizdarından mühimmat talep etmiştir. Ebubekir Efendi'nin ihtiyaç duyduğu mühimmat hususunda derhal harekete geçilmiştir. Nitekim daha önce Gürcistan seferi (1703) sırasında İstanbul'dan gönderilip Trabzon Kalesi'ne koyulan toplardan, Rize Kalesi'ne sevkiyat yapılmıştır. Bir buçuk vukiyye bir ile bir vukiyye iki olmak üzere üç top; bir vukiyye 500 yuvarlak ve bir buçuk vukiyye 500 yuvarlak olmak üzere 1.000 adet yuvarlak, Trabzon'dan Rize'ye nakledilerek Rize Kalesi'ndeki cephaneye yerleştirilmiştir (TŞS, 1868:133). Rize Kalesi'ne yapılan mühimmat takviyesi, kuşkusuz şehrin savunmasında etkili olmuştur.

XVIII. yüzyılın başlarında ufak çapta tamir geçiren Rize Kalesi, yüzyılın ortalarına doğru büyük oranda yıkılmıştır. Şehrin güvenliğinde büyük önem arz eden ve saldırı sırasında ahali için korunak vazifesi gören kalenin tamirinin elzem olduğu, şehir sakinleri başta olmak üzere dış kalede ikamet eden âlim, salih, hatip, imam ve âyân-ı vilayet tarafından arz edilmiştir. Kalenin tamirinin gerekliliği hususundaki mahzar, Rize naibi aracılığıyla merkeze bildirilmiştir. 1745 yılına ait olan mazharda, şehrin ileri gelenleri; *"...mürur-ı ezmine (zamanla) ile ta'mir ve termim olmaduğundan harabe müşerref ve cebehâne vaz' idecek cebehânesi olmayub ve bundan maada mevcud olan üç adet topların arabaları dahi harab ve çürüyüb fenapezir (yok olmak) olmağla Abaza keferesi eşkiyasının ve bazı muhalefetin tasallutlarından..."* (BOA, C. AS, 36234) şeklinde kaledeki durum ile ilgili bilgi vermektedir. Bu bilgilerden kalenin zamanla harabe hale geldiği, mühimmatın korunduğu cephanenin dahi yok olmaya yüz tuttuğu, daha önceden koyulan üç adet topun dahi çürüyerek kullanılamayacak bir hale geldiği, bu halden istifade eden Abaza kâfirlerinin eşkıyalıkları ve bazı Rize sakinlerinin rahatsızlık verici hareketleri nedeniyle şehirde asayiş probleminin ortaya çıktığı ifade edilmekteydi. Şehir sakinlerinin dile getirdiği sebeplerle kalenin bir an önce tamiri için keşif çalışması yapılması istenmişti. Bunu müteakip Trabzon cephanesinden bir miktar barut-ı siyah, birkaç top ve cephane mühimmatının kaleye konulmak üzere gönderilmesi talep edilen diğer husustu. Ayrıca 1705 yılında kaleye konulan üç top, 40 yıl boyunca kalede hizmet etmiş, bununla birlikte zamanın getirdiği olumsuzluklar nedeniyle çürümüştü.

Rize halkının mahzarının merkeze ulaşmasını müteakip harekete geçen devlet, kaledeki eksikliklerinin tespiti, gerekli onarımın yapılması ve bunu müteakip ihtiyaç miktarı mühimmatın sevki için Trabzon valisini görevlendirmiştir (BOA, C.AS, 36234).

Trabzon valisi Vezir Mehmed Paşa tarafından yapılan keşif neticesinde; kalenin ismi belirtilmeyen bir kulesi, bir tabyası ve dört duvarının harabe

hale geldiği, cephanesinin kullanılmaz halde olduğu, ahalinin de ifade ettiği gibi üç kıta top arabasının da çürüdüğü tespit edilmişti (BOA, C.AS, 36234)³. İnceleme sırasında hazırlanan ön rapora göre, kale onarımı için 1.500 kuruşa ihtiyaç vardı. Kale tamiri için gerekli 1.500 kuruşun 1.000 kuruşu devlet hazinesinden karşılanacaktı. Geri kalan 500 kuruş ise gönüllü olarak para ödemeyi taahhüt eden Rize ileri gelenlerinden alınmıştı. Keza onarım sırasında dikkati değer bir diğer nokta da, Rize halkının bedenen kale tamirine iştirak etmesidir (BOA, C.AS, 36234).

Arşiv vesikalarından elde edilen bilgilere göre Rize Kalesi, XVIII. yüzyılda iki kez tamir edilmiştir. İlk tamir faaliyeti, ikinci onarıma göre daha küçük bir boyuttadır. Yüzyılın ortalarında yapılan onarım işi ise tüm İç Kale'yi kapsamıştır. Kale, her iki tamiratın akabinde mühimmatla takviye edilmiştir. Top, yuvarlak, barut-ı siyah, kurşun ve diğer cephane malzemeleri, Trabzon Kalesi'nden Rize'ye sevk edilmiştir. Kalenin tamiri için gerekli ücretler, devlet hazinesi, Trabzon gümrüğü gelirleri ile Rize ahalisinden karşılanmıştır (BOA, MAD, 4355: 235; BOA, C. AS, 36234).

Rize Kalesi Görevlileri

Osmanlı Devleti'nde, kalelerde görevli personel hiyerarşik bir yapıda hizmet ederdi. Kale muhafızlarının kumandanı olan dizdar, Farsça'da kale-hisar anlamına gelen "diz" kelimesinden türemiştir. Dizdarların askerî görevlerinin yanı sıra, kalelerde paranın saklanması ve zindanların denetlenmesi gibi görevleri de ifa ettiği bilinmektedir (Oğuzoğlu 1984:480). Genel olarak kalelerde bir dizdar görev yapardı. Bununla birlikte daha stratejik ve ehemmiyetli kalelerde birden fazla dizdarın da görevlendirilmesi söz konusuydu. Mesela, serhat boyuna yakınlığı nedeniyle stratejik ehemmiyeti olan Van Kalesi'nde, 1609-1611 yıllarında altı dizdar görev yapıyordu (Kılıç 2012:101-102).

Devlet malına ve kaleye hizmet etmekle görevli dizdarın yardımcısına ise kethüda denmekteydi. Kaza gibi daha az ehemmiyete sahip kalelerde ise yeniçeri serdarı görev yapıyordu. Yeniçeri serdarı, bulunduğu kazadaki yeniçerilerin, acemi oğlanlarının, hatta cebeci ve topçuların zaptından sorumluydu (Uzunçarşılı 1988: 327-328; Batmaz 1996:5). Kale muhafazası hizmetinde yer alan askerler hakkında kullanılan tabir ise müstahfız (hisar erleri) idi (Kılıç 2012:114). Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere inceleme konusu Rize Kalesi de, birer dizdar ve yeniçeri serdarı varlığı ile daha az ehemmiyetli kaleler sınıfına girmektedir.

---

³ Keşif sırasında yer alan devlet görevlileri; Hacı Osman Cami imamı Hasan, Hacı Ahmed Camii imamı Süleyman, Ali Kapudan Paşa Camii imamı Ömer, Cami-i Kebir şeyhi Mustafa, Rize şeyhi Osman, Rize kadısı Mustafa, Rize serdarı Mustafa, Rize emini Hüseyin idi. Yine keşif çalışması sırasında Mustafa, Feyzullah, Mehmed, Osman, Mehmed, Ali, Feyzullah, Hacı Osman, İbrahim, Hacı Ahmed, Mehmed, Hacı Mustafa, Ömer, Ahmed, Mehmed, İsmail, Hüseyin, Hasan, Hacı Ömer, Hacı Mehmed, Abdulfettah, Mustafa, Hacı Hasan, Osman, Mustafa, Osman, Ömer, Hacı Mehmed, İbrahim, Hüseyin ve Hacı Mustafa adlı şehir sakinleri de hazır bulunmuştur. BOA.C.AS.36234, 23 Rebiü'l-evvel 1158/25 Nisan 1745.

Rize Kalesi'nde görev yapan askerî erkân ile ilgili arşiv vesikalarından bilgi edinilmektedir. Osmanlılar, Trabzon'un fethi ile hâkimiyet altına aldıkları Rize Şehri'nin de güvenliğini tesis etmek için çeşitli tedbirler almıştır. Bu cümleden olarak Rize Kalesi'ne de ihtiyaç miktarı askerî personel sevk edilmiştir. Nitekim fethin akabinde, Rize'nin de içinde bulunduğu Trabzon Sancağı'nda geniş bir tahrir çalışması yapılmıştır. 1486'da yapılan ilk tahrirde, Rize Kalesi'nde altısı Trabzon Sancağı dışından gelen 31 nefer askerî personel mevcuttu. Bu kişiler arasında serasker, dizdar, kethüda, kapıcı ve iki topçu bulunmaktaydı. Yine kendisine timar tahsis edilen kale imamı, aynı zamanda Rize'deki caminin de hatipliğini yerine getiriyordu. Müstahfiz, yani hisar erleri arasında Bosnalı, Midillili ve Arnavut olarak kayıtlı şahıslar vardı. Eski Rize Kalesi'nde de yine kethüda ve muhafızlar mevcuttu. Takip eden süreçte, özellikle de Şehzade Selim'in Trabzon sancakbeyliği sırasında kalenin önemi giderek artmış, kale muhafızlarının sayısında bir yükseliş meydana gelmiştir. 1498'de Rize Kalesi dizdarı iken sebepsiz yere görevden alınan Yusuf'un yerine şehzadenin arpa emini Hasan getirilmişti. Ayrıca şehzadenin padişah olmasının akabinde Ayo Foka Manastırı ve Tekfur Kır Mihal gibi bazı dinî müesseseler ve önde gelen şahıslara ait bağ ve bahçe hisseleri muhafız timarlarına dönüştürülmüştü. 1515'te altısı sancak dışından olmak üzere kalede 48 nefer görev yapıyordu. Bunlardan birer bevvâb, kale imamı ve ambarcı, ikişeri dizdar ve kethüda, üçeri ser-bölük ve topçu ile 35'i merd-i kal'a görevindeydi (Bostan 2008:148-149; Bostan 2002:210-211, 276). Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere fethin akabinde yapılan tahrirlerden Rize Kalesi hakkında bazı bilgiler elde edilmektedir. Şehirde iki kalenin varlığı mühimdir. Yine kısa zaman içinde kale ve şehirde askerî teşkilatın tamamlandığı anlaşılmaktadır. Kaledeki görevli sayısı, şehre yapılan iskân siyasetine paralel olarak artmış olmalıdır.

Yavuz Sultan Selim'in saltanatı döneminde, Rize'nin de içinde bulunduğu Trabzon Sancağı'nın hemen her nahiyesinde timar tahsis edilmiş seraskerler bulunuyordu. Rize Kalesi'nde görev yapan personele, kaza dâhilinden timar tahsis edildiği gibi bir yerin mülkiyeti de verilebiliyordu. Zira bu dönemde Rize Kalesi Dizdarı Mehmed Ağa bin İlyas, Rize Kalesi'nde, Ortahisar'da yer alan bir bahçeye, öşür ve rüsumdan muaf tutularak mutasarrıf olmuştu (Gökbilgin 2006:55). Bu kayıtlardan Yavuz Sultan Selim'in, şehzadelik yıllarında Rize Kalesi ile yakından ilgilendiği, kale görevlileri ile ilgili yeni düzenlemeler yaptığı ve kale içindeki bazı yerlerin mülkiyetini kalede görev yapan askerî erkâna tahsis ettiği anlaşılmaktadır.

Yavuz Sultan Selim'in oğlu Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıktığı yıl (1520), Rize Kalesi'nde 31 görevli vardı (BOA, TD, 387:739; Gökbilgin 1962:322). Bu dönemde kale muhafız cemaati, Rize Kazası dâhilindeki 19 köyden, toplam 47.784 akçe timar hissesine sahipti (BOA, TD, 387:738). 1515 yılında 48 olan görevli sayısının beş yıl sonra 17 nefer azalarak 31'e inmesinin sebebi ise anlaşılamamıştır.

933/1526-1527'de Trabzon Alaybeyi Ali Çelebi oğlu Haydar, Rize seraskeri idi. Kalede dizdar ve kethüda ile birlikte 28 muhafız, kale imamı ve

hatib bulunuyordu. 1583 yılında ise 20 hane ve 10 mücerreden oluşan 30 nefer kale görevlisi kaydedilmişti (Bostan 2008: 148-149; Faroqhi 1995: 566; Bostan 2002:210-211, 276).

Bu bilgilerden Kanuni Sultan Süleyman'ın iktidarının ilk yıllarında, Rize Kalesi için belirlenen görevli sayısının yüzyılın sonlarında hemen hemen aynı kaldığı görülmektedir.

Rize Kalesi'nde ilk tahrir olan 1486 yılından itibaren topçu sınıfına mensup kişilerin varlığı tespit olunmaktadır. Osmanlılar, bazı hizmetleri yerine getiren mahalle ve köy ahaliilerini olağanüstü vergilerden muaf tutardı. Reayanın yerine getirdiği işler, hayati öneme sahipti ve bu hizmetlerin birçoğu askerî alanla ilgiliydi. Nitekim 1583 tarihli tahrir defterinde, Peripoli köyü ahaliisi (günümüzde Rize merkeze bağlı Pehlivan mahallesi), deniz yoluyla Rize limanına getirilen mühimmatı kaleye sevkle sorumluydu. Peripoli köyünün bu vazifeye tahsis edilmesinin en önemli sebebi, kaleye yakın olmasıydı. Köy ahaliisi, bu hizmetleri karşılığında avâriz-ı divaniye ve tekâlif-i örfiye denen olağanüstü vergilerden muaf tutulmuştu (TKGM, KK, TTD, 43:20-21).

Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde tutulan tahrir defterlerinde, kale görevlilerinden imam, serasker ve müstahfızlara timar tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Rize Kazası'na bağlı köylerin verimsiz tarım arazilerine sahip oluşu, timarlardan yeterli gelir elde edilmesini mümkün kılmıyor, bu ise timarlara talipli bulunamamasına neden oluyordu. Rize Kazası dâhilindeki Felandos, Rize Kalesi muhafızlarına tahsis edilen köylerdendi. Yaklaşık 40 yıl boyunca müstahfız sınıfından hiç kimse 1.400 akçe geliri olan timara talip olmamıştı. 1670 yılında Hüseyin, köydeki müstahfız timarına almak istemiş, fakat bu işlem gerçekleşmeden Hüseyin vefat etmişti. Bunun üzerine timar, aynı vazife karşılığında Mehmed'e tevcih edilmişti (BOA, İE, AS, 119).

İncelenen dönemle ilgili bazı belgelerden kalede görev yapan kişilerin isimleri ve vazifeleri tespit edilebilmektedir. XVII. yüzyıl sonlarında Rize ve çevresinde büyük bir asayişsizliğe sebep olan eşkıya Ali Ağa ve adamlarının Ahıska beylerbeyi tarafından serbest bırakılmasını içeren arzına itiraz edenler arasında kalede görevli kişilerde yer alıyordu. Rize Kalesi Dizdari Mustafa, eski kale serdari Mahmud Çavuş, yeni serdar İslam, kale kethüdası Hasan ve muhafızlardan Mustafa, Ömer ve Mahmud bunlar arasındaydı (BOA, İE, DH, 574). Rize Kalesi'nde görev yapan kişilerin uzun yıllar vazifelerini devam ettirdikleri, saltanat değişikliği sırasında beratlarının yenilenmesinden öğrenilmektedir. Sultan II. Süleyman'ın (1687-1691) tahta çıktığı yılı takip eden dönemde, Rize Kalesi'nde görev yapan kişilerin de beratları yenilenmişti. Nitekim bu sıralarda Rize Kalesi kethüdası Mehmed bin Hasan, "...kal'a-i mezbûre kethüdalığı üzerimdedir..." şeklinde İstanbul'a arzda bulunmuş, beratının yenilenmesini talep etmişti. Bu isteği, yıllardır bu işi layıkı ile yerine getirmesi, emektarlardan olması gibi nedenler dikkate alınarak uygun görülmüş, kale kethüdalığı 10 Ekim 1688'de 4.000 akçe timar ile yeniden Mehmed'e verilmişti (BOA, İE, AS, 7145).

Kale komutanı dizdarlar, gedik timarları başkalarına tevcih etme yetkisine sahipti. 1714 yılında beylerbeyi beratıyla Rize köylerinden 1.800 akçe gedik timar tasarruf eden Mahmud, gedik timarı terk ettiğinden Rize dizdarı Hasan'ın arzı ile timar Abdurrahman'a tevcih edilmişti. Mahmud, uhdesindeki timarın, "bî-hâsıl" yani gelir getirmeyen bir dirlik olduğunu iddia etmekteydi (BOA, AE, III.Ahmed, 15408).

Rize Kalesi'nde görev yapan topçularla ilgili de bazı atama kayıtları mevcuttur. Simon adlı zimmi, XVII. yüzyılın sonlarında, cizye vergisinden muaf tutularak kalede topçu görevine getirilmişti. Sultan II. Süleyman zamanında, Simon'un ölümü ile oğlu Peraşkova, babasının görevini üstlenmişti. Uzun yıllar bu görevde kaldığı anlaşılan Peraşkova'nın beratı, Sultan III. Ahmed'in cülusunda yenilenmişti (BOA, AE, III. Ahmed, 12532). Peraşkova, 30 yıla yakın Rize Kalesi'nde topçu olarak hizmet ettikten sonra, görevi başındayken 1718 yılında vefat etmişti. Muhtemelen kalede tek başına bu hizmeti yerine getiren Peraşkova'nın ölümü üzerine, "...bir tob atmağa kadir kimesne..." olmadığı şeklinde devlet merkezine arzda bulunulmuştu. Şehrin düşman istilasına açık hale geldiği, böyle bir durum zuhur ederse top atabilecek kişinin olmadığı Rize Kalesi Dizdarı Hasan tarafından bildirilmişti. Dizdar, sorunun eski topçu Simon'un oğlu ve Peraşkova'nın kardeşi Yordam'ın bu vazifeye tayini ile çözülebileceğini önermişti. Nitekim dizdarın arzı dikkate alınarak, Yordam, cizye ve olağanüstü vergilerden muaf tutularak hizmete tayin edilmişti (BOA, AE, III. Ahmed, 12532).

Bu kayıttan topçu hizmetini yerine getirenlerin aynı aile üyeleri olduğu ve mesleğin babadan oğula intikal ettiği anlaşılmaktadır. Topçu görevi yapan Simon ve oğlu Peraşkova, uzun yıllar topçu olarak çalışmıştır. Peraşkova'nın görev süresi 30 yıla yakındır. Yine bu kayıttan kalede Müslim ve gayrimüslim ahalinin birlikte hizmet ettiği, vazife tevcihinde devletin vatandaşları arasında dinî bakımdan bir ayrıma gitmediği açıktır.

Kalede görev yapan bazı personelin, sorumluluklarının aksine işlere bulaştıkları kayıtlarda rastlanılan hususlardandır. Böyle sorumsuz bir eylem Çaklı köyünden 1.500 akçe gedik timara sahip Rize Kalesi muhafızı Mehmed Ali tarafından gerçekleştirilmiştir. Kalede hapis yatan eşkiya Mustafa, müstahfız Mehmed Ali'nin yardımıyla, kale duvarlarından aşağıya sarkarak firar etmişti. Muhafızın, açık bir şekilde bu işte hıyanet içerisinde olduğu tespit edilmiş, bunun üzerine ceza olarak Dizdar Hasan'ın arzı ile timarı elinden alınarak Süleyman İbrahim'e verilmişti (BOA, İE, AS, 6736). Hangi vaatle kandırıldığı tespit edilemeyen müstahfız Mehmed Ali'nin bu eylemi, işinden olmasına neden olmuştu.

XVII. yüzyıl sonlarında, yeniçeri ocağı emektarlarından Hasan, Rize Kalesi dizdarlık görevine talip olmuştu. Bunun üzerine kendisine Rize Kazası'ndan 6.000 akçe timar tahsis edilmişti. Görevi sırasında Rize Kalesi içinde ikamet eden 14 kişi, dizdar hakkında çok ağır iddialar ortaya atmıştı. Bu kişiler; mal sevdalısı olan dizdarın daha fazla para elde edebilmek için timar dirliklerini çeşitli bahaneler ile başkalarına sattığını, göreve atandığından beri kale görevlileri ile ahaliye zulmettiğini, kaledeki mahkûmların para

karşılığı kaçmalarına göz yumduğunu, bölgedeki eşkıya ile birlikte hareket ettiğini, hatta kalede tutuklu eşkıya reisi Mustafa'nın firarına yardım ettiğini, şehir ve civarda can ve mal güvenliğini tesis etmekte yetersiz kaldığını ve merkezden gelen feramanları da dikkate almadığını iddia ediyordu. Rize Kadısı Ömer de iftiracıları haklı görmüş ve kale komutanlığı vazifesini, Hasan'dan alarak İbrahim bin Halil'e tevcih etmişti (BOA, C.AS, 35003).

İddiaların aksine Rize Kalesi muhafızları, eski dizdarın tüm kale halkı tarafından sevilen ve herkesin hoşnut olduğu bir kişilik olduğunu, iftiraya kurban gittiğini ve hizmeti sırasında hiçbir kusurunu görmediklerini bildirilmişti. Onlar, 22 yıldır görevini layıkıyla ifa eden Hasan'a vefasızlık yapıldığını söyleyerek, adaletin yerine getirilmesini ve dizdarın tekrar görevine iade edilmesini istiyorlardı (BOA, C.AS, 35003).

Keza Rize Kadısı Ömer de, ahali ve askerî erkânın dilekçeleri üzerine soruşturmayı derinleştirmişti. Dizdarın liyakat sahibi bir devlet görevlisi olduğu ve iftiraya kurban gittiğine kanaat getiren kadı, dizdarlık görevinin tekrar Hasan'a verilmesi için İstanbul'a arzda bulunmuştu (BOA, C.AS, 35003).

Bir soruşturmada İstanbul'dan görevlendirilen Yeniçeri Ağası önderliğinde yürütülmüştü. Rize'de yeniden görülen davada "...her veçhile makul ve dindar ve kal'a-i padişahînin hıfz ve hırsasetine kadir kimesne olub yigirmi iki sene dizdarlığı halinde bir dürlü na-şayeste (layık olmayan) vaz' ve hareketi ve su-i halin görmedik, bir derdmend mahall ve merhamet kullarıdır..." (BOA, C.AS, 35003)⁴ şeklinde 31 kişi ifade vermişti. Bununla da yetinmeyen mahkeme heyeti, şehirdeki esnaftan, ayân-ı vilâyetten, seyyitlerden ve askerî zümre mensuplarından pek çok kişiyi de dinlemişti. Çok yönlü sürdürülen soruşturma neticesinde, Hasan'ın 22 seneden beri dizdarlık görevini layıkıyla yerine getirdiğine kanaat getirilmiş (BOA, C.AS, 35003), eski dizdar görevine iade edilmişti.

Kalelerin önemli sorumlularından olan serdarlarla ilgili de arşiv vesikalarında bilgi bulunmaktadır. 1745 yılında Rize serdarı, Mustafa adını taşıyordu (BOA, C.AS, 36234). Yine kalelerdeki hisar erleri olarak tarif edilen müstahfızlarla alakalı da XVIII. yüzyıl ortalarına ait tevcih beratları vardır. 1746 yılında kale muhafızlarından Hüseyin'in eceli ile ölümü üzerine, İbrahim bu göreve atanmıştı (BOA, AE, I. Mahmud, 3316). 1749 yılında Rize

⁴ Seyyid Ahmed Ağa, Zaim Hacı Mehmed Ağa; sipahilerden Bayrakdar Hasan Ağa, Mehmed Kaptan, Kara Mustafa ve Tataroğlu Hasan Çelebi; Bezzaz Hacı Ali, Seyyid Mehmed Çelebi, Tuzcuoğlu Ahmed Ağa ve kardeşi Mustafa, Zerdecioğlu Osman Çelebi, yeniçeri zümresinden 25. sekban bölüğünden Bayrakdar Ali, Bayrakdar Yanık Hacı Ali ve Çorbacızade Mehmed, 61. bölükten Mehmed ve Kara Mahmud, 25.bölükten Osman, İbrahim ve Uzun Ali, 93. cemaatten Hüseyin ve Cumaoğlu Hacı Hüseyin, 79. cemaatten Hacı Mehmed ve Fettah Beşeoğlu Hüseyin, 60. bölükten Ahmed ve Karakurdoğlu Ahmed, 64. cemaatten serdengeçti ağası Tuti Mahmud Ağa, Süleyman Ağa ve Karamışoğlu Ahmed Ağa ile 22.bölükte Hasan ve Temurcuoğlu Hacı Mahmud ifadeleri alınan kişilerdi. Dizdar Hasan'ın suçsuz olduğuna şahitlik eden kale personeli arasında yeniçeri Mehmed, bevâb Süleyman, muhafızlardan Ahmed, Mustafa, Mahmud, İbrahim, Ahmed, Hasan, Hüseyin, Mehmed Ali, Mahmud, Mehmed, Osman, Ali, Mehmed, Deriş, Osman, Ömer ve Hasan adlı kişiler vardı.

Kalesi Dizdarı Hüseyin'in arzı ile muhafızlığa kale içinde ikamet eden Ahmed tayin edilmişti. Ahmed, Salarha ve civarından 1.900 akçe hisseli gedik timar tasarruf ediyordu. Yaklaşık altı yıl sonra kendi isteği ile görevini bırakan Ahmed'in yerine Yakub tayin edilmişti (BOA, C.TZ, 4949). 1763'de 1.800 akçe gedik timar hisseye sahip müstahfız Mehmed vefat ettiğinden, yerine Mustafa bin Ahmed görevlendirilmişti (BOA, AE, III. Mustafa, 13188). 1772'de müstahfız Mehmed bin Hasan'ın ölümü üzerine, bu göreve oğlu Osman atanmıştı. Bu tayinin gerçekleşmesini, kale muhafızlarından Hüseyin'in talep etmişti (BOA, AE, III. Mustafa, 6495).

Muhafızlara ait beratlardan anlaşıldığı üzere, muhafızlık hizmetine tayin için kale dizdarı veya muhafızlardan birinin arzı yeterli görülüyor, muhafızların oğulları tercihen babalarının vazifelerine yeniden atanıyordu.

Kale Görevlilerinin Çevre İle İlişkisi

Rize Kalesi'nde görev yapan personelden, ihtiyaca göre farklı coğrafyalarda istifade edilmiştir. Muhakkak ki, kalede vazifeli askerlerin hepsi, bu görevlerde yer almamış, şehrin korunması ve kalenin sorumluluk sahasındaki yerlerin güvenliğini aksatmayacak miktarda görevli başka diyarlara sevk edilmiştir. İncelenen belgelerden Rize Kalesi askerlerinin Kırım bölgesinde yer alan Kefe, Toprak ve Azak kalelerine, Gürcistan'daki Sohum, Soğucak, Faş, Gönye ve Batum kalelerine, Rumeli'de Sağ Kol üzerinde stratejik menzillerden biri olan Babadağı'na ve İran seferlerinin arttığı dönemlerde ise Kars bölgesine sevk edildikleri görülmektedir.

Rize Kalesi'nde görevli askerler, gittikleri yerlerde çeşitli hizmetleri yerine getirmiştir. Nitekim 1567'de Astarhan seferi dolayısıyla Kefe'de inşa edilecek gemilerde çalıştırılmak üzere Rize Kalesi askerlerinden 20 azeb ve yedi hisar eri Kefe'ye gönderilmiştir (BOA, MD, C.7:171).

Yine Batum limanında inşa edilen kadirgaların güvenliğinin sağlanması sırasında, Rize Kalesi askerleri, Trabzon ve Batum kaleleri hisar erleri ile birlikte görev yapmıştır. 1576 yılında Batum limanında devam eden kadirga inşasında Rize Kalesi'nden görevlendirilen hisar erleri, kale dizdarının ihmali nedeniyle görev yerine zamanında ulaşmamıştı. Bu işte ağır hareket eden ve hisar erlerinin sevkini geciktiren Rize Kalesi dizdarı uyarıldığı gibi, belirlenen sayıdaki erlerin bir an önce gönderilmesi için Trabzon ve Batum beylerbeyine emir gönderilmiştir. Keza Rize Kalesi askerleri, Batum yolu üzerinde bulunan Gönye Kalesi'nde de ihtiyaca göre görev almıştır (Torun 2014:203).

Rize Kalesi neferlerinin başka bir hizmeti de çekici olarak Faş kaptanının emrinde çalışmalarınıdır. 1588'de Faş kaptanı Mustafa'nın sahil kesimindeki kale dizdarından talep ettiği hisar erleri, "...virmezüz..." diye itiraz eden Rize Kalesi dizdarı tarafından gönderilmemişti. Batum tarafında yapılacak işlerde görev tevdi edilen hisar erlerini göndermekte yavaş davranan dizdar, Faş kaptanının emrine girmesi istenen hisar erlerini de sevk etmeye yanaşmamıştır. Bunun üzerine tehdit yolu uyarılan Rize dizdarı, emre direnememiş, hisar erlerini derhal sevk etmişti (BOA, MD, C. 53:3).

Viyana kuşatması öncesinde, Avusturya cephesi gerisinde, güvenliği temin için Karadeniz sahillerinden iki oda yeniçeri, Babadağı'nda yer alan kalelere görevlendirilmiştir (1680). Rize ve civarından gelen yeniçerilerin Babadağı'na sevkleri için Rize Kalesi serdarının denetiminde, Rize iskelesinde gemi hazırlanmıştır (TŞS 1852:110).

1683 sonrasında devam eden savaşta, Karadeniz sahilindeki askerlerin Kırım'da görev aldıkları anlaşılmaktadır. 1691'de Kırım'da görev yapan dergâh-ı muallâ yeniçerileri maaşları, önce Trabzon'dan deniz yoluyla gönderilmeye çalışılmış, asayiş sıkıntısı nedeniyle kara yolu tercih edilmişti. Kırım'daki askerlere maaşlarını götüren çavuşlar, Rize'den geçen ve Karadeniz boyunca devam eden sahil yolunu kullanmıştı. Çavuşların kaza dâhilinden geçişleri sırasında güvenliklerini, Rize Kalesi askerleri sağlamıştı (TŞS 1871-1).

Rize Kalesi askerleri, gemi yapımında görev aldığı gibi yıkılan kalelerin tamiri sırasında da bedenen çalışmaktaydı. 1719'da Kırım'da yer alan Azak ve Toprak kalelerinin yıkılan duvarları için Trabzon Eyaleti'ndeki zaim ve bazı timar askerleri görevlendirilmişti. Ayrıca Rize Kalesi kethüdayeri ve yeniçeri serdarı da bölgeye gidecek askerler için Rize iskelesinde neccar gemileri hazırlamıştı (BOA, MD, C. 129:5).

Keza Trabzon limanına gelen zahire, top ve mühimmat Gürcistan tarafında yer alan Sohum, Soğucak ve Faş gibi kalelere sevk edilirdi. Bu işlem sırasında yol güzergâhında yer alan Rize Kalesi'nde görevli kethüdayeri ve yeniçeri serdarı da sorumluluk sahasında gerekli yardımda bulunurdu (Öztürk 2011:139-140).

1723-1724 yıllarında Rize ve civarında hizmet eden yeniçeriler, Azak muhafazasına görev almıştı. Azak'ta bulunan askerler için peksimet alınarak ücretleri Trabzon gümrüğü mukataası gelirlerinden ödenmişti (Öztürk 2011:222). Rize Kalesi askerleri kuzeyde yer alan kalelere sevk edildiği gibi, Gürcistan tarafındaki kalelere de amele ve malzeme sevkinde rol oynamıştı. İran seferi için stratejik önemi dolayısıyla onarımına karar verilen Faş Kalesi'ne yapılan malzeme ve amele sevkinde görev alan kale mensupları, bu vazifelerine ilaveten, 1726 yılında, Rize'den beş kıta şayka gönderilmesi işini de üstlenmişti (Aydın 1986: 87, 92).

İran üzerine 1724 yılında başlayan sefer uzun yıllar devam etmiştir. Nitekim 1735 Eylül ortasına doğru Rize Kalesi yeniçeri serdarı ve ocak mensupları da Kars taraflarındaki orduya katılmıştı (BOA, MD, C.141:38; Külbilge 2002: 212).

İran seferlerinde görev yapan Rize Kalesi askerleri Rusya ile yapılan savaşa da iştirak etmiştir. 1768'de başlayan savaşta Osmanlı coğrafyasındaki pek çok noktadan kuzey sınırına asker sevk edilmiştir. Bu sefer sırasında Rize'deki askerler de Trabzon iskelesinde gemilerle Kırım ve Kefe'de bulunan Osmanlı ordusuna dâhil olmuştur (Kırca 2007: 206).

Rize Kalesi'nin Hapishane Olarak Kullanımı

Rize Kalesi, şehrin asayışı, sahillerin güvenliği gibi fonksiyonları yerine getirmenin yanı sıra mahkûmlar için de hapishane olarak kullanılmıştır. Mahkûmların kapatıldığı zindan, İç Kale'nin doğu kapısından içeri girildikten sonra sol tarafta yer almaktaydı.

Arşiv vesikalarında zindanın varlığı ile ilgili birkaç örnek mevcuttur. Bunlardan ilki eşkıyalık yapmaktan Rize Kalesi zindanında yatan Mustafa ile alakalıdır. Eşkıya Mustafa, müstahfız Mehmed Ali'nin yardımıyla kale duvarlarından sarkmak suretiyle kaçmıştır. Mehmed Ali'nin hangi vaatle ayartıldığı ise belli değildir. Bununla birlikte eşkıyaya yardım ettiği tespit edilen Mehmed Ali, işinden olmuştur (BOA, İE, AS, 6736). Yine 1732 yılında Bender sakinlerinden Şeyh Davud ve damadı Ömer, Rize Kalesi'nde cezasını çekiyordu (BOA, AE, I. Mahmud, 117).

Osmanlı Devleti'nin üzerinde durduğu hususlardan biri de savaş lojistiği idi. Bu konuda ihmali görülen ve verilen emirleri yerine getirmekte gecikmelere karşı, devletin gerekli olan müeyyideleri uygulamakta titiz davrandığı müşahade edilmektedir. İran'a açılan sefer öncesinde Faş ve Sohum kalelerini güçlendirilmek ve kalenin bozulan yerlerini onarmak için Karadeniz sahilinde yer alan kazalara hüküm gönderilmişti. İstanbul ve bölgeden temin edilen mühimmat, cephane, tophane ve miri zahire Trabzon'a, oradan da Sohum Kalesi'ne sevk ediliyordu. Bazı yeniçeri mensupları ile kaza ileri gelenlerinin, mekkari devesi ile amele tedarikinde, imdad-ı seferiye paralarının gönderilmesinde ihmal içinde oldukları söyleniyordu. Bu konuyla ilgili şikâyet dilekçeleri, bölgenin teftişi ve nizamı için Trabzon'da bulunan dergâh-ı kapıcıbaşlarından Hacı Ali Ağa'ya iletilmişti. Askerî malzeme ve insan gücünün sevkinde ihmali bulunanlar şunlardı; Giresun serdengeçtilerinden Hacı Fazlıoğlu Seyyid Hasan Ağa ve Kunduzoğlu Seyyid Mahmud Ağa; Keşab Kazası'ndan serdengeçti Selmanlı Halil, imam ve hatib Hacı Mustafa Efendi ve Göbekçioğlu Mustafa; Tirebolu Kazası serdengeçtileri Naiboğlu Ömer, Osman ve Ahmed; Sürmene Kazası serdengeçti ağası Mustafa, Hacı Hasanoğlu Ali, Çavuşoğlu Hamza ve Ömer ile Yoros nahiyesinden serdengeçti Abdulfettah. Bu şikâyetler üzerine adı geçen kişiler "...*ıslah-ı nefis...*" için Rize Kalesi'ne hapsedilmişti (BOA, AE, III. Ahmed, 7579).

Giresun ve Keşab ahalisi ise aksi fikirdeydi. Bu iki kaza ahalisi, bölgenin Trabzon şehrine uzak olduğunu, kazalarında yaşayan ahalinin ekserinin göçer köylülerden oluştuğunu, hatta bu göçerler üzerine imdad-ı seferiye tahsili için sorumlu bir zabıt görevlendirilmediğini, farz-ı ayn olarak kabul ettikleri görevlerini sanki kasıtlı olarak tehir ediyormuş gibi bir izlenim oluştuğunu, zan altında bırakıldıklarını bildirmişlerdi. Kaza sakinleri bütün bu zorluklara rağmen emredilen para ve erzakı hazırladıklarını, Rize Kalesi'nde tutuklu bulunan kişilerin devlete hizmet etmekten başka kasıtlarının olmadığını ilave etmişlerdi. Yine Rize Kalesi'nde hapiste tutulan 13 kişinin haksız bir şekilde mahkûm edildiklerini, adaletin tesisi için bir an önce serbest bırakılmaları gerektiğini ifade etmişlerdi. Giresun ve Keşap ahalisinin

mahzarları dikkate alınarak, kalede tutuklu bulunan kişiler salıverilmiştir (BOA, AE, III. Ahmed, 7579).

Bu kayıtlardan Rize Kalesi'nin fonksiyonlarının birinin de hapishane olduğu anlaşılmaktadır. Kaledeki hapishaneye, eşkıyalık yapan bölge ahalisinden bazı kişiler kapatıldığı gibi, Balkan coğrafyasından muhtemelen ticaret faaliyeti için bölgede bulunan Bender sakini kişilerde atılmıştı. Giresun bölgesinden erzak ve para getiren kişilerin ihmalleri nedeniyle tutuklandıkları ve Rize Kalesi'ne koyuldukları müşahede edilmektedir. Bu kişiler, Rize'ye yakın bir noktada ele geçirilmiş olmalıdır.

SONUÇ

Rize Kalesi, askerî personel sayısı, ana yolların dışında yer alması ve coğrafi şartlardan dolayı daha az ehemmiyetli kaleler sınıfına girmektedir. Kalenin Osmanlı fethinin ardından askerî bir garnizon olarak kullanıldığı ve Aşağı Kale'de ise ahalinin ikamet ettiği anlaşılmaktadır. İç ve Aşağı Kale'den müteşekkil olan Rize Kalesi, sahilden 150 metre yukarıda bir tepe üzerinde kurulmasının vermiş olduğu imkânla şehir sakinleri ve ticaret mensupları için korunaklı bir mekân özelliği göstermektedir. Osmanlı kaynaklarında geçen şehirdeki ikinci kalenin Bozuk Kale olması ihtimal dâhilindedir. Trabzon Kalesi'nden gerekli cephane takviyesi yapılan kaleye XVII. yüzyıl ortalarında bir de cami ilave edilmiştir. Zamanla yıpranan ve harap bir hale gelen İç Kale, XVIII. yüzyıl ortalarına doğru elden geçirilmiştir. Tamirat sırasında Rize ahalisinin de bedenen kalenin onarımına destek olması dikkate değer bir husustur. İncelenen belgeler arasında kale görevlilerin tümünün timar tasarruf ederek geçimlerini sağladıkları anlaşılmaktadır. Ulufe ödenen kale görevlisine ise tesadüf edilmemiştir.

Ortalama 30 personelin görev yaptığı kale, asayiş olaylarıyla bağlantılı olarak takviye edilmiş, bazen de görevli sayısı azaltılmıştır. Bununla birlikte askerî erkân sayısının az oluşu bazı büyük olaylara müdahalede gecikme yaşanmasına neden olmuştur. Bu tip vakalarda Trabzon ve çevredeki askerî erkândan alınan destekle sorunlar çözülmüştür. Kale görevlileri, asli görevleri olan Rize Şehri'nin güvenliğinin tesisinin yanı sıra İstanbul'dan Trabzon'a gelen top, mühimmat ile askerî erkânın Gürcistan taraflarına sevinde kara ve denizde yol emniyeti almış, Gürcü ve Abaza eşkıyalarının kıyı şeridinde yaptıkları yağma ve talan faaliyetlerine mani olmuştur. Ayrıca bunlar Erzurum taraflarından Rize iskelesine gelerek Kefe ve Kırım taraflarına giden askerî personelin sevkine yardım etmiş, Kırım ile Gürcistan taraflarında inşa edilen ve tadilatı yapılan kalelerde muhafızlık hizmetleri gibi çevre ile irtibat halinde olmuştur. Şehir güvenliğindeki rolü, çevre ile bağlantısı, hapishane ve askerî bir garnizon olarak kullanılması gibi özellikleri dikkate alındığında Rize Kalesi'nin de Osmanlı coğrafyasındaki diğer kalelerle aynı işlevlere sahip olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA**Arşiv Vesikaları**

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (İstanbul)
 Ali Emiri Tasnifi (AE.): III. Ahmed.7579, 15408, 12532; I. Mahmud: 117, 3316; III. Mustafa.6495, 13188.
 Bâb-ı Defteri Büyük Kale Kalemi Defterleri (D.BKL.d.): 32288.
 Cevdet Tasnifi (C.): Askeri (AS.).36234, 35003, 36234; Tezkire (TZ.) 4949.
 İbnü'l-Emin Tasnifi (İE.): Askeri (AS.).1119, 6736, 7145; Dâhiliye (DH.) 574.
 Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.): 4355.
 Mühimme Defteri (MD.): 19, 47, 53, 94, 100, 129, 141.
 Tapu-Tahrir Defterleri (TD.) :387.
 Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (Ankara)
 Tapu-Tahrir Defterleri (TTD.): 43.
 Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi (Rize)
 Trabzon Şerhiye Sicili (TŞS.) : 1850, 1868, 1871-1.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

- 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) Özet-Transkripsiyon-İndeks, (1999), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, (III), Ankara.
 AYDIN Mahir, (1986). "Faş Kalesi", *The Journal of Ottoman Studies*, İstanbul, (VI): 67-138.
 BATMAZ Eftal Şükrü (1996). "Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara, (7):3-9.
 BORAN Ali (2001). *Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescidleri*, Ankara.
 BOSTAN İdris (2003). *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara.
 BOSTAN İdris (2008). "Rize", *DİA*, İstanbul, (35):147-151.
 BOSTAN İdris (1992). "Batum", *DİA*, İstanbul, (5):210-211.
 BOSTAN M. Hanefi (2002). *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara.
 BOSTANCI H. Muharrem (2002). *19 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
 BRYER Anthony-WINFİELD David (1984). *The Byzantine Monuments And Topography of The Pontos*, (1), Washington.
 FAROQHİ Suraiya (1995). "Rize", *El*, Leiden Brill, (8):566-567.
 GÖK İlhan (2007). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi 168 Numaralı Mühimme Defteri (s.200-376) (1183-1185/1769-1771) Transkripsiyon Değerlendirme*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
 GÖKBİLGİN M. Tayyip (2006). "15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm", *Vakıflar Dergisi*, Ankara, (VI):51-61.

- GÖKBİLGİN M. Tayyip (1962). "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *Bellekten*, Ankara, (XXVI/102):293-337.
- GÜVELOĞLU Ali (2012). "Doğu Karadeniz'de Yaşam; Kaleler ve Yollar", *4.Uluslararası Karadeniz Kalkınma Kurultayı (31 Ekim-01 Kasım 2012)*, Rize, 175-183.
- <http://www.rizekulturturizm.gov.tr/TR,127865/kaleler.html>.
- İNAN Kenan (2013). "Trabzon'un Osmanlılar Tarafından Fethi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri, (14): 71-84.
- KARACA Müjge (2008). *94 Numaralı Mühimme Defteri'nin Özetli Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.
- KAYA Elmas-GÜVELOĞLU Ali (2011). 15.06.2011 Tarih ve Sayı: 34 nolu Rize Müzesi Raporu.
- KILIÇ Orhan (2012). "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevacib Defterleri", *OTAM*, Ankara, (31):87-128.
- KINACI Mesut (2015). "Antikçağda Pontos Bölgesi'nin Tarihsel Coğrafyası", *Cedrus*, (III):181-229.
- KIRCA Ersin (2007). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi 168 Numaralı Mühimme Defteri (s.1-200) (1183-1185/1769-1771) Transkripsiyon Değerlendirme*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- KÖSE Bayram Arif (2014). "Ortaçağda Rize ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası Hakkında Bir Değerlendirme", *History Studies*, (6/4): 71-86.
- KÜLBİLGE İlker (2002). *141 Numaralı Mühimme Defteri (H.1148)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- MEHMEDOV Hüsamettin (1997). "H. 989/1581 Tarihli Defter-i Menâsıb-ı Vilâyet-i Erzurum", *The Journal of Ottoman Studies*, İstanbul, (XVII): 99-123.
- OĞUZUĞLU Yusuf (1984). "Dizdar", *DİA*, İstanbul, (9): 480-481.
- ÖKSÜZ Melek (2005). "Kuruluşundan 19. Yüzyıla Kadar Trabzon Tarihine Kısa Bir Bakış (II)", *Karadeniz Araştırmaları*, Ankara, (6): 97-107.
- ÖZKAN Selim Hilmi (2007). "XVII. Yüzyılın Sonları ile XVIII. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Rus İlişkileri ve Karadeniz'in Güvenliği Meselesi", *Karadeniz Araştırmaları*, (14):47-62.
- ÖZTÜRK Temel (2011). *Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferinde Savaş ve Trabzon*, Trabzon.
- ÖZÜR Nazan Karakaş (2001). *Rize'nin Kuruluş ve Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- PAMUK Bilgehan (2003). "XV-XVI. Yüzyıllarda Trabzon Sancağı'nda Martololar", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara, (14):185-216.
- PİYADEOĞLU Cihan (2009). "Büyük Selçukluların Doğu Karadeniz Bölgesine Yönelik Faaliyetleri", *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu-Bildiriler (09-11 Ekim 2008)*, Ankara, 86-92.

- SERDAR Murat (2009). *18.Yüzyılın İlk Yarısında Kuzey Seferlerinde Trabzon Eyaleti'nde Güvenlik*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Trabzon.
- ŞAKAR Muzaffer Fehmi (2007). *1101/1102 (1690/1691) Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi [s.1-145]*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- TORUN Murat (2014). *III Numaralı (H. 983-984/M. 1575-1576) Tarihli Mühimme Zeyli Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s.1-175)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı (1988). *Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar*, (V), Ankara.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı (1988). *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapukulu Ocakları Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, (I), Ankara.